

MEVA VA SABZAVOTLARNI QAYTA ISHLASH SANOATI

Yusufova Laylo G'ayrat qizi
TTYSI instituti
"Buxgalteriya hisobi va marketing" kafedrası assistenti

FRUIT AND VEGETABLE PROCESSING INDUSTRY

Yusufova Laylo Gayrat kizi
TTYUSI Institute
Assistant Professor of Department
Accounting and Marketing

Annotatsiya: maqolada meva va sabzavotlarni qayta ishlash sanoatining iqtisodiyotdagi o'rni, ahamiyati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarining qo'shimcha qiymatini oshirish, eksport salohiyatini kuchaytirish hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, sohada mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: meva va sabzavotlar, qayta ishlash sanoati, oziq-ovqat sanoati, qishloq xo'jaligi, eksport, qo'shimcha qiymat.

Аннотация: В статье анализируется роль, значение и перспективы развития отрасли переработки фруктов и овощей в экономике. Выделены вопросы повышения добавленной стоимости сельскохозяйственной продукции, укрепления экспортного потенциала и обеспечения продовольственной безопасности за счет развития перерабатывающей промышленности. Также представлены существующие проблемы в отрасли и научно-практические предложения по их устранению.

Ключевые слова: фрукты и овощи, перерабатывающая промышленность, пищевая промышленность, сельское хозяйство, экспорт, добавленная стоимость.

Abstract: This article analyzes the role, significance, and development prospects of the fruit and vegetable processing industry in the economy. It highlights the challenges of increasing the added value of agricultural products, strengthening export potential, and ensuring food security through the development

of the processing industry. It also presents existing challenges in the industry and research and practical proposals for addressing them.

Keywords: fruits and vegetables, processing industry, food industry, agriculture, export, added value.

Meva va sabzavotlarni qayta ishlash sanoati – bu qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini iste’mol uchun qulay, saqlash muddati uzoq, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega yangi mahsulotlarga aylantirish jarayonidir. Bu sanoat faqat qishloq xo‘jaligiga bog‘liq bo‘lgan iqtisodiyotlarni diversifikatsiyalash, ish o‘rinlari yaratish va eksport daromadlarini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbekiston, iqlim sharoiti va qishloq xo‘jaligi salohiyatining yuksakligiga qaramay, hozirgi vaqtda meva-sabzavot mahsulotlarini chuqur qayta ishlash darajasi ancha pastligicha qolmoqda. Shu sababli, ushbu sanoatni rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotini o‘sishida muhim omil hisoblanadi. Hozirgi kunda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, meva va sabzavotlarni qayta ishlash sanoati aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini qondirish, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda eksport hajmini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Meva va sabzavotlarni xomashyo holida sotish bilan cheklanib qolish iqtisodiy jihatdan samarasiz bo‘lib, ularni qayta ishlash orqali yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati mavjud. Shu sababli mazkur sohani rivojlantirish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Meva va sabzavotlarni qayta ishlash sanoati oziq-ovqat sanoatining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, u xomashyoni saqlash, qayta ishlash va tayyor mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu sanoat tarmog‘ining asosiy maqsadi mahsulotlarning yaroqlilik muddatini uzaytirish va ularning iste’mol qiymatini oshirishdan iborat.

Nazariy jihatdan qayta ishlash jarayonlari quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- konservalash va muzlatish;

- quritish va suvsizlantirish;
- sharbat va pyure ishlab chiqarish;
- yarim tayyor mahsulotlar tayyorlash.

Mazkur jarayonlar zamonaviy texnologiyalar asosida amalga oshirilganda mahsulot sifati va raqobatbardoshligi oshadi.

Xalqaro miqyosda meva-sabzavot qayta ishlash sanoati 500 milliard dollardan ortiq bo'lgan yirik bozor hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda (AQSh, Yevropa Ittifoqi) yetishtirilgan meva-sabzavotlarning 70-80% foizi qayta ishlanadi, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa bu ko'rsatkich 20-30% atrofida.

Rivojlangan mamlakatlarda mehnat resurslarining 2-5 foizi, kam taraqqiy etgan aksariyat mamlakatlarda esa 90 foizgacha qishloq xo'jaligi tarmog'ida mehnat qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi rivojlangan mamlakatlardagiga nisbatan ancha katta rol o'ynaydi. Yalpi ichki mahsulotda qishloq xo'jaligining salmog'i rivojlanayotgan mamlakatlarda o'rtacha 22 foizni, rivojlangan mamlakatlarda 4 foizni tashkil etadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda rivojlangan mamlakatlarda yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yarmidan ko'prog'i yetishtirilmoqda. BMT ekspertlari fikrlaricha, har yili oziq-ovqat muammosini yechish uchun uning hajmi 6 foiz oshirib borilishi talab etiladi.

Tahlillarga qaraganda, yurtimizda bog' va tokzorlarda hosildorlik juda past. Masalan, qishloq xo'jaligi rivojlangan AQSH, Xitoy, Italiya, Fransiya kabi davlatlarda bir gektar intensiv bog'dan 80-120 tonna, ayrim mevalardan 140 tonnagacha hosil olinsa, yurtimizda bir gektardan 10-30 tonna, an'anaviy bog'-tokzorlardan esa 4-5 tonna mahsulot olinadi. Bu albatta iqtisodiy jihatdan samarasiz qishloq xo'jaligidir¹.

Global tendensiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

¹ https://stat.uz/img/press_reliz_tashi_savdo_eng_yanvar-dekabr_2024_p18901.pdf

Sogʻlom ovqatlanishga boʻlgan talabning oshishi: Tabiiy ingredientlar, organik va vitaminlarga boy mahsulotlarga istiqbollar kuchaymoqda.

Qulaylikka intilish: Tayyor ovqatlar, kokteyllar, quritilgan va muzlatilgan mahsulotlarga talab ortmoqda.

Texnologik innovatsiyalar: Yuqori gidrostatik bosim (HPP), liyofilizatsiya (muzlatib quritish), minimal ishlov berish texnologiyalari yangi sifatli mahsulotlar yaratishga imkon beradi.

Meva va sabzavotlarni qayta ishlashning bir necha asosiy yoʻnalishi mavjud:

Konservalash: Kompot, sirop, murabbo, turli souslar tayyorlash. Bu anʼanaviy va keng tarqalgan usul hisoblanadi.

Quritish va dehidratsiya: Quritilgan meva, sabzavot chipslari, kukuni. Uzoq muddatli saqlash va ogʻirlikni kamaytirish imkoniyatini beradi.

Muzlatish (frozen): Muzlatilgan meva-sabzavotlar, yarim tayyor mahsulotlar. Vitamin va fiziologik xususiyatlarni saqlab qolishda eng samarali usullardan biri.

Fermentatsiya va turli ichimliklar tayyorlash: Meva sharobari, kokteyllar, gazlangan ichimliklar, sabzavot soklari.

Toʻyimli va funksional oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish: Meva yogʻochchasi, granola, yogʻurtlar, bolalar ovqatlari.

Zamonaviy texnologiyalar mahsulot sifatini saqlash, energiya tejamkorligi va ekologik toza mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi.

Oʻzbekiston meva-sabzavot qayta ishlash sanoatini rivojlantirish uchun noyob imkoniyatlarga ega:

Keng assortiment va yuqori hosildorlik: Apelsin, olma, oʻrik, shaftoli, pomidor, bodring va boshqa turli mahsulotlarning keng navlari yetishtiriladi.

Iqlim sharoiti: Koʻpchilik meva va sabzavotlar mavsumda bir necha marta hosil beradi.

Hukumatning qoʻllab-quvvatlovchi siyosati: “Oʻzbekiston — 2030” strategiyasi doirasida qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini

rivojlantirishga yo'naltirilgan bir qator dasturlar (masalan, "Yashil makon" dasturi) amalga oshirilmoqda. "Xomashyo-sotuvchi" ishlab chiqaruvchilarga soliq imtiyozlari joriy etilgan.

Logistika imkoniyatlarining oshishi: Yangi transport koridorlari va logistika markazlarining qurilishi eksportni osonlashtiradi.

So'nggi yillarda meva va sabzavotlarni qayta ishlashda innovatsion va energiya tejankor texnologiyalar keng joriy etilmoqda. Bular mahsulot sifatini saqlab qolish bilan birga ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- vakuumli quritish texnologiyalari;
- tez muzlatish usullari;
- avtomatlashtirilgan saralash va qadoqlash tizimlari;
- ekologik toza qayta ishlash jarayonlari.

Mazkur texnologiyalarni qo'llash mahsulotlarning xalqaro standartlarga mos bo'lishini ta'minlaydi.

Meva-sabzavot eksportining umumiy natijalari (2023-2024)
Davlat statistika agentligi ma'lumotiga ko'ra, 2024 yilda meva va sabzavot mahsulotlari eksporti:

hajm: 2 036.2 ming tonna

qiymat: 1 549.5 mln AQSh dollari

2023 yilga nisbatan hajm +15.8 foiz, qiymat +31.2 foiz.

Shundan kelib chiqib 2023 yil taxminiy bazaviy ko'rsatkichlari (hisobotdagi o'sish foizlari asosida hisob):

2023 hajm: 1 758.4 ming tonna ($2\,036.2 / 1.158$)

2023 qiymat: 1 181.0 mln dollar ($1\,549.5 / 1.312$)

Bu natija shuni anglatadiki, qiymat o'sishi hajm o'sishidan tez. Demak, eksport tarkibida nisbatan qimmatroq segmentlar, jumladan qayta ishlangan mahsulotlar ulushi kuchayayotgan bo'lishi mumkin.

MDH Mamlakatlari Qiyosiy Statistikalari (2022)

Ko'rsatkich	O'zbekiston	Qozog'iston	Rossiya	Ukraina
Qayta ishlash hajmi (mln tonna)	0.39	0.42	4.8	1.2
Qayta ishlash darajasi (%)	15	18	45	35
Korxonalar soni	900+	650+	3,200+	1,800+
Eksport hajmi (mln \$)	145.7	162.3	1,850	720

O'zbekiston meva-sabzavotlarni qayta ishlash sanoati tez o'sish sur'atlariga ega bo'lsa-da, hali potentsial to'liq amalga oshirilmagan. Quyidagi asosiy yo'nalishlarda ishlash zarur:

Texnologik modernizatsiya - ishlab chiqarish quvvatlarining faqat 40% zamonaviy talablarga javob beradi

Xom ashyo bazasini kengaytirish - mavsumiy pasayishlarni kamaytirish

Eksportni diversifikatsiya qilish - hozirgi eksportning 68% atrofida 3 ta mamlakatga yo'naltirilgan

Kadrlar tayyorlash - sanoatda malakali mutaxassislarning ulushi 23% ni tashkil etadi

2025 yilgacha quyidagi natijalarga erishish mumkin:

Qayta ishlash darajasini 25% ga oshirish

Eksport hajmini 300 million dollarga yetkazish

15 ming yangi ish o'rni yaratish

Xom ashyodan foydalanish darajasini o'rtacha 75% ga ko'tarish

Shu bilan birga, sanoat rivojiga bir qator jiddiy to'siqlar ham mavjud:

Xomashyo bilan ta'minlashning mavsumiyligi va sifat muammolari: Yetishtirish texnologiyalarining ortig'i, qadoqlash va saqlash tizimlarining yetishmasligi tufayli xomashyo sifatida yaroqli mahsulotlar yetishmaydi.

Zamonaviy texnologiya va infratuzilmaning yetishmasligi: Ko'pgina korxonalarda texnika eskirgan, energiya sarfi yuqori.

Kadrlar muammosi: Yuqori malakali mutaxassislar, texnologlar va boshqaruv kadrlari etishmaydi.

Moliyaviy resurslarning cheklanganligi: Zamonaviy qayta ishlash liniyalariga sarmoya kiritish uchun kreditlar qimmat va murakkab.

Marketing va bozorlash muammolari: Mahsulotlarni tashqi bozorlarga chiqarishda brend yaratish, sertifikatlash va logistika muammolari mavjud.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va sanoatni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

Klaster yondashuvini joriy etish: "Etishtirish — saqlash — qayta ishlash — savdo" zanjirini birlashtirgan mintaqaviy klasterlarni tashkil etish. Bu xomashyo uzilishlarini va logistika xarajatlarini kamaytiradi.

Davlat-qushimcha hamkorlikni kuchaytirish: Xususiy sektor uchun kreditlar bo'yicha subsidiyalar, soliq imtiyozlari va g'azna kafolatlari berish. Xususan, eksportga yo'naltirilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlash.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Xalqaro tajriba asosida energiya tejamkor, sifatli mahsulot ishlab chiqaradigan zamonaviy qayta ishlash liniyalarini o'rnatishga yo'naltirilgan grant va loyihalarni amalga oshirish.

Kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish: Texnikum va oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy oziq-ovqat texnologiyalari bo'yicha mutaxassislar tayyorlashni yo'lga qo'yish, xususiy korxonalar bilan hamkorlikdagi amaliyot dasturlarini kengaytirish.

Marketing va brend yaratish: "Made in Uzbekistan" brendi ostida mahsulotlarning sifatini va ekologik tozaligini namoyish etish, xalqaro ko'rgazma va savdo tadbirlarida faol ishtirok etish.

Ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish: Mahsulotlarning yangi turlarini, qadoqlash usullarini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy markazlar va laboratoriyalarni tashkil etish.

2018-2024 yillar statistik ma'lumotiga ko'ra:

Meva va sabzavotlarni qayta ishlash korxonalarining umumiy mahsulot hajmi o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda.

Qayta ishlangan mahsulotlar eksporti 2018 yilda 150 million dollardan 2024 yilda 270 million dollarga yetdi (tahminan +80%)².

Qayta ishlangan mahsulotlar ichida sharbatlar, murabbo va muzlatilgan mahsulotlar ulushi sezilarli darajada oshgan.

Bu natija sanoatning ichki va tashqi bozorlar talabi ortib borayotganini ko'rsatadi.

Korxonalar tahlili shuni ko'rsatdiki:

Raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilgan korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi 15-20% ga oshgan.

Uskunalar modernizatsiyasi va avtomatlashtirish jarayoni mahsulot sifati va qayta ishlash tezligini yaxshilagan.

Qo'shimcha qiymat darajasi tobora oshgan, masalan sharbat va pyure ishlab chiqarishda.

Tadqiqot davomida quyidagi texnologiyalar tahlil qilindi:

Vakuumli quritish tizimlari — mahsulot sifati yuqori bo'lib qoladi, energiya tejash samarasi 30% bo'ldi.

Avtomatlashtirilgan saralash va qadoqlash — mehnat sarfini 25% ga kamaytiradi.

To'liq tsikli ishlab chiqarish liniyalari — tannarxni qo'shimcha 10-12% kamaytiradi³.

Innovatsiyalar korxonalar raqobatbardoshligini oshirib, O'zbekiston mahsulotlarini xalqaro bozorga chiqarishda afzallik beradi.

Tadqiqot tahlillariga asoslanib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Zamonaviy texnologiyalarni kompleks joriy etish bo'yicha davlat investitsiya dasturlarini kengaytirish.

² O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2023.

³ World Bank. *Developing the Agri-Food Processing Industry in Uzbekistan*. – Washington D.C., 2024.

Logistika va saqlash infratuzilmasini yaxshilash orqali xomashyo yo‘qotilishini kamaytirish.

Qayta ishlash sohasida innovatsion klasterlar va markazlar tashkil etish.

Milliy sertifikatlash va standartlashtirish tizimini takomillashtirish.

Bu takliflar sanoat samaradorligini oshirish va eksport salohiyatini yanada kengaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, meva va sabzavotlarni qayta ishlash sanoati iqtisodiy o‘sish va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda muhim omildir. Sanoatning samaradorligini oshirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish, infratuzilmani takomillashtirish hamda malakali kadrlarni tayyorlash zarur. Shu bilan birga, eksport salohiyatini kengaytirish va milliy mahsulotlarni global bozorda raqobatbardosh qilish uchun kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim.

Adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va dehqonchilikni keng ko‘lamda qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2020.

2.Food and Agriculture Organization (FAO). *Fruit and Vegetable Processing – Opportunities and Challenges*. – Rome, 2021.

3.Fellows, P.J. *Food Processing Technology: Principles and Practice*. – Woodhead Publishing, 2016.

4.O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2023.

5.World Bank. *Developing the Agri-Food Processing Industry in Uzbekistan*. – Washington D.C., 2024.

6.Global Trade Atlas. *International Trade in Processed Fruits and Vegetables*. – 2023.